

FIGYELŐ

FELEJTÉS UTÁN

Balog Iván: Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések.

Esztörténelmi Könyvtár, 12.

Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2010. 168 oldal, 2400 Ft

(*Ideológia vagy tudomány?*) Bibó István recepciója? Már tudniillik melyik recepciója? Merthogy a legnagyobb magyar demokrata és a legmélyebb magyar politikai gondolkodó befogadásának – ennek a sokszínűen gazdag és szerfelett bonyolult folyamatnak –, ugye, több rétege is elkülöníthető egymástól. Kettő legalábbis bizonyosan: az egyikben munkásságának ideológiai-politikai célú fölhasználása – applikációja, legitimációs célú hivatkozása, esetleg közönséges meghamisítása – zajlik, a másikban életművének tudományos-esztörténelmi igényű földolgozása – pályájának rekonstruálása, munkásságának elemző értelmezése, műveinek történeti kontextualizálása – folyik. A kettő persze időről időre összekapcsolódik, és egyetlen folyamatot képez ugyan, analitikusan mégis megkülönböztethető egymástól.

Balog Iván könyve a két történet közül az előbbinek ered a nyomába: alcíme szerint a POLITIKAI ÁTÉRTELMEZÉSEK egymásutánjának elmesélésére vállalkozik. A Bibó István halála utáni évtizedek befogadástörténetének tudatosan redukált földolgozását olvassuk itt tehát. A redukció következtében pedig, hogy valami éles fénybe kerüljön, másvalami szükségképp árnyékban marad.

Ami éles fénybe kerül, az a „Bibó-felejtés” hosszú évtizedei után meginduló recepció időben inkább első hulláma: az emlékezetes „Bibó-renezánsz”. Ez a gondolkodó halála utáni évtizedben – a kádárizmus alkonyán és az átmenet hajnalán – kibontakozó hullám eminensen ideológiai jellegű: Bibó neve ebben hívószó, figyelemre méltóan sokféle hagyományra támaszkodó életműve pedig a rendszerkritikus értelmiség különféle irányzatainak közös nevezője

lesz. Ez a recepció a személyiséget mutatja föl, aki képes volt nemet mondani a puha diktátúra csaknem mindenkitől elfogadott berendezkedésére; és az életművet állítja középpontba, amelyekben minden demokrata fogódzóra találhat, legyen jobboldali vagy baloldali, konzervatív vagy szocialista, népies vagy urbánus, hívó vagy hitetlen. Ez az ideológiai recepció intenzív – neki köszönhetően lesz Bibó a magyar ’89-nek afféle titkos főszereplője –, ám óhatatlanul rövid ideig tart – a demokratikus átmenettel szükségképp véget kell érjen. Az utak elválnak: Bibó hamarosan mindinkább terhes örökséggé kezd válni. A jobboldal – mint a reflexív műltszemlélet és a kritikai nemzettudat gondolkodójával – látványosan szembefordul vele, a baloldal – mint élesen antikapitalista és határozottan szocialista gondolkodóról – rossz lelkiismerettel hallgat róla.

Ami viszont itt szükségképp árnyékban marad, az a halványuló ideológiai recepció árnyékában, fokozatosan, kevésbé látványosan, ám világosan fölismerhetően meginduló újabb hullám: a bibói életmű ideológiai hasznosításán immár túlnövő, sajátképpen tudományos igényű recepció. A háttérbe szorult ideológus helyébe ebben a magyar esztörténelmi folyamat jelentős szereplője lép: új keletű esztörténelmi vizsgálódások kutatási tárgya. Bibó nevét mára szellemi műhely viseli, életművének kutatására alapítvány jött létre: ezek közreműködői kitarató szorgalommal és figyelemre méltó színvonalon szervezik a konferenciákat, írják a tanulmányokat, állítják össze a tanulmányköteteket. Munkájuk nyomán ma számottevően többet tudunk a gondolkodóról – pályájának különböző szakaszairól és munkásságának egyes összetevőiről, az őt ért hatásokról és a gondolkodását más gondolkodókhoz fűző analógiákról –, mint akár egy évtizeddel ezelőtt.

Balog választása természetesen könnyen megérthető. A tudományos igényű recepciónak maga is alkotó résztvevője lévén – 2004-ben megjelent emlékezetes könyve, a bibói társadalomelmélet működését az „egyensúly” és a „hisztéria” fogalompárjára fűzve bemutató POLITIKAI

HISZTÉRIÁK KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN az új keletű Bibó-irodalom kiemelkedő teljesítményeinek egyike –, ezt földolgozva óhatatlanul önmagáról is beszélnie kellett volna. Amit, értelemszerűen, nem szívesen tett volna meg. Magának Balognak a munkássága – és általában a tudományos igényű recepció eredményei, például a Balog kutatásai számára is intézményes keretet nyújtó, művének megszületését is segítő és társ-kiadójaként is szolgáló, említett Bibó István Szélemi Műhely tevékenysége –, nos: az általa/általuk megvalósított recepció már más vizsgálódás tárgya kell legyen.

(*Elváráshorizontok és „forgatókönyvek”*) Az eszméletörténet-írásnak nem létezik királyi útja: hogy a kutató milyen metodológiai előfeltevésekkel lát munkához, és milyen módszertani megoldásokkal indul útnak, tudatos választás eredménye. Mint az ELMÉLETI ÉS METODOLÓGIAI ELŐFELTEVÉSEK-ről számot adó nyitófejezet beszámolója, Balog maga is szembesült a módszertani lehetőségekkel, mielőtt meghozta a maga döntését: az irodalomtudomány inspirálta recepcióesztétikai megközelítés alkalmazását.

A módszertani lehetőségek közül kettőről értesülünk: a fejezet előbb az egyes ideológiai irányzatok Bibó-olvasata felőli, utóbb az egyes meggyökeresedett bibói toposzok felőli megközelítés lehetőségéről beszél. Szerzőnk tehát először a nagy ideológiai irányzatok Bibó-képeit szándékozta számba venni: hogy tudniillik milyen is, mondjuk, a szocialisták, a liberálisok vagy a konzervatívok Bibó-olvasata. Másodszor arra gondolt, a legelterjedtebb bibói toposzokból indul ki: vagyis hogy miként alakul a története, mondjuk, a „zsákutca” bibói fogalmára vagy a „szabadság kis köreinek” gondolatára szerveződő értelmezői diskurzusoknak. Mint olvassuk, mindkét elképzelés kudarcot vallott: bennük vagy a recepció nyomta agyon magát Bibót, vagy Bibó mögül nem látszott ki maga a recepció. Mindenesetre: egyik sem bizonyult eléggé differenciáltnak a recepció bonyolult folyamatának elemzéséhez. Nem teremtettek tehát meggyőző alapot az érdemi recepcióelemzés tipológiája számára: amely tipológiában elmesélhető, Bibót tolmácsolva – Bibónak, helyesen vagy helytelenül, kijelentéseket tulajdonítva – ki, mikor, kinek, hogyan és miért akart valamit mondani és ezzel tenni.

A végül is meghozott módszertani döntésen – az irodalomtudományos recepcióesztétikai

megközelítés alkalmazásán – a körülményekkel ismerős olvasó nem lepődhet meg. A recepció folyamata, ugye, általánosságban két megközelítés tárgya lehet: a történettudományi és az irodalomtudományi. A történettudomány számára a recepció emlékezetpolitikai folyamat: amikor a föltárására indulunk, a kollektív emlékezet sajátos megnyilvánulását fogjuk vallatónak. Az irodalomtudomány számára a recepció kulcsát a recepcióesztétika szolgáltatja: megnyilvánulásai, akár a műveké-szövegeké, a befogadás aktuusaiként mutatkoznak meg a számunkra. A két lehetséges megközelítés közül hazai viszonyok között az utóbbi nyilvánvalóan összehasonlíthatatlanul fejlettebbnek mondható. Míg a nálunk módszertanilag differenciáltabb tudományos kultúrákban az irodalomtudomány szokott tanulni a történettudománytól, nálunk fordított a helyzet: a metodológiai összehasonlíthatatlanul kifinomultabb irodalomtudományi megközelítések szolgálnak például a módszertanilag jellemzően konzervatívabb történettudomány kísérletei számára.

Balog Iván megoldásának két pillére, közelebbről, a recepcióesztétika elváráshorizont-fogalmának kiterjesztő jellegű alkalmazása egyfelől, értelmezői közösségek fogalmának különféle „*forgatókönyvekre*” tagolása másfelől. Balog Iván kiindulópontja szerint tehát, egyrészt, az elemzés érdekében képesek vagyunk úgy értelmezni társadalmi jelenségeket – így narratívákat, értékrendeket és ideológiákat –, mint szövegeket: beszédaktusok összességeként foghatjuk föl tehát őket. A mintaként választott megoldás – egy angol nyelvésznek a Rushdie-regény körüli botrányt földolgozó elemzése – a recepciót attribúcióként szemléli: megközelítése épp morálcentrikusságánál fogva lesz alkalmas – a morális politizálás szükségességét valló – Bibó recepciójának értelmezésére. A recepció beszédaktusai pedig értelmező közösségeket hoznak létre: ezeket a közös elvárások és előfeltevések hosszú távú trendjei formálják ki, történelmi korszakok, társadalmi rendszerek, kulturális-ideológiai tradíciók és a recepció belső konvenciói hozzák létre és tartják fenn. Másrészt a hosszabb távú elvárásokra épülő értelmező közösségek belső tagolására Balog bevezeti a „*forgatókönyvek*” fogalmát: ezeket úgymond rövidebb távú elvárások és várokozások formálják. A Bibó-recepció bonyolult folyamatát ezek szerint egyszerre alakítják maguk a bibói textusok, a korábbi recepció kanonizálódó szövegei és az

elváráshorizontok eme rövidebb távú scenáriói, azaz a „*forgatókönyvek*”.

A „*forgatókönyvek*” – és ezzel már a monográfia szerkezetéhez érkezünk – szolgáltatják tehát a gondolatmenet tagolásának alapját. Balog öt „*forgatókönyvet*” vázol föl: sorrendben a „*félelenezék*”, a „*rehabilitáció*”, a „*leleplezés*”, a „*naivítás-vád*” és a „*közvetítés*” forgatókönyvét. A hosszan kényszerű feledésre ítélt gondolkodónak úgy mond igazságot szolgáltató „*rehabilitáció*”, a gondolkodót a hamis látszatok és rendszerré szerveült élethuzugságok leleplezőjeként méltató „*leleplezés*” és a gondolkodó hamis alternatívákkal leszámolni igyekvő és a mediálást célul tűző attitűdjét középpontba állító „*közvetítés*” „*forgatókönyve*” a szándékletika felől közelít az életműhöz, így afirmatívabban Bibó-képet alakít ki. A pártállam egyszerre kívül és belül állni igyekvő, lavírozó „*félelenezékének*”, illetve a gondolkodónak morális alapállásból téves politikai javaslatokat és döntéseket tulajdonító „*naivítás-vád*” „*forgatókönyve*” ellenben a következményetika felől ítél, így nyilvánvalóan kritikusabb Bibó-fölfogást alapoz meg.

(*Szövegek és alakok*) A kötet BEVEZETÉS-e határozottan kijelöli a vállalkozás határait. A monográfia úgy mond nem mesél el időbeli sorrendbe rendezett történeteket – tematikus vizsgálódásban lévén érdekelt –, nem törekszik extenzív értelemben vett teljességre – éppenséggel a „*komplexitás redukcióját*” kísérli meg –, illetve nem Bibóról szól – szigorúan csupán Bibó olvasóiról beszél. Nos, nem bírálatként fogalmazzuk meg – a következetlenség éppenséggel a munka javára válik –, de a BEVEZETÉS egyik ígérete sem teljesül. Balog tehát, egyrészt, igenis történetet mesél: könyve egészében megeleveníti a magyar átmenet történetét, a pártállami intézmények megroppanásától-összeomlásától és a monolit ideológia elbizonytalanodásától-kimúlásától a demokratikus intézmények kiépüléséig-megszilárdulásáig és a plurális ideológiai tér körvonalazódásáig-kiformalódásáig. Beszámolójában, másrészt, extenzíve is zavarba ejtően gazdag anyagot mozgat meg: könyvének egyik erénye éppen az, hogy korábban figyelembe nem vett szövegeket is a Bibó-diskurzus terébe képes emelni. Elemzéseai egynémely pontján pedig, harmadrészt, bizony, nemcsak a Bibó-olvasókról, hanem magáról Bibóról is beszél: a meggyökeresedett Bibó-toposzok némelyikét dekonstruálandó, egy-egy pillanatra kilép a be-

fogadástörténet alázatos földidőzójének szerepéből, és a vonatkozó Bibó-szövegeket elővéve és újraolvasva, avatott Bibó-értelmezőként lép elének.

Ismertetésünk keretében nem vállalkozhatunk a kitűnő monográfia gondolatmenetének részletes rekapitulálására és aprólékos értékelésre: gazdag anyagából a Bibó-recepció néhány szövegével és némely alakjával foglalkozó elemzéseket emeljük ki.

Szövegek? Például Szűcs Jenő és a Bence–Kis szerzőpáros BIBÓ-EMLEKKÖNYV-beli esszéje és Závada Pál regényrészlete. Az előbbi kettő a Bibó-irodalom kanonikus szövegének és a Bibó-diskurzus maradandó darabjának számít – a monográfus teljesítménye így eredeti újraolvasásukban áll –, harmadik ellenben e körben ismeretlen textusnak mondató – szerzőnk vizsgálódásainak jelentősége ezért épp alkotó felhasználásában nyilvánul meg.

Szűcs Jenő emlékezetes nagyesszéje, a VÁZLAT EURÓPA HÁROM TÖRTÉNETI RÉGIÓJÁRÓL, tudvalévően a „*félelenezéki*” Bibó-értelmezések meghatározó darabja. Mint előképként és forrásként kimondottan Bibóra támaszkodó történeti munka, nehezen fölmérhető jelentőségű szerepet játszik Bibó hazai és külföldi befogadásában: idehaza is, számos fordítása révén külföldön is a Bibóról való tudás megalapozó darabjának számít. A hazai fejlődést hosszú távú trendek kontextusában szemlélő, az egyes európai nagytárségekhez különböző fejlődésmodelleket rendelő, nagyszabású koncepciója azonban, mint Balog bizonyítja, voltaképpen afféle kentaur. Míg első, a középporral foglalkozó részében valóban Bibót követi, történeti mércéjének a szabadságot tekinti, addig második, az újkorral foglalkozó részében Immanuel Wallerstein követője lesz, történeti mércéjévé pedig a külpolitikai siker válik. A felemás koncepcióból pedig hibrid Bibó-kép következik: ebben a szabadság gondolatot a történeti fatalizmus váltja föl, amely régióknak szabadság hiányát egyfajta kikerülhetetlen sorsnak állítja be. „*Mindazért kell kiemelni – fejtegeti a szerző –, mert talán éppen Szűcs Jenő a legnagyobb hatású bibóista, nemcsak itthon, hanem külföldön is, mindez azonban olyan félreértéseken és hamisításokon keresztül valósult meg, amelyek nélkül viszont – ironikus módon – mindegyik szerző, tehát Bibó befogadása is nehezebben ment volna.*” (55.)

Bence György és Kis János kiemelkedő tanulmánya, a HATÁROLT FORRADALOM, MEGSZORÍTOTT

TÖBBPÁRTRENDSZER, FELTÉTELES SZUVERENITÁS, ismeretesen, az ellenzéki Bibó-olvasatok legjelentősebbje. Törekvése nyilvánvalóan túlnó valamiféle steril exegézisen: eminens célja a rendszer radikális politikai reformjának teoretikus megalapozása. Ábrázolásában a „megszorított többpártrendszer” és a „határolt forradalom” egykori bibói programja közvetlen aktualitással szolgál: Bibó „megszorított többpártrendszere” a csehszlovák '68, „határolt forradalma” a lengyel és cseh ellenzéki mozgalmak eszmei előzményévé válik. A tanulmány gondolatmenete közvetlenül ideológiai-politikai jellegű: amellet érvel, hogy a szabadság – akár bármely kicsiny – tere igenis kiküzdendő és igenis kiküzdhető. Balog meggyőző argumentációja szerint azonban jelentősége messze meghaladja kinyilvánított ideológiai-politikai törekvését: éppen azért lehet a recepció marandó darabja, mert Bibó-olvasata a par excellence tudományos Bibó-irodalom erényeit is fölmutatja. A tanulmány érvelése ugyanis, úgymond, „szembeszáll azzal a hőskultusszal, amely – a külföldi és a belső emigrációban egyaránt – már a tanulmány megírásakor is övezte Bibó figuráját, és félretolja az állkérdest is: »naiv volt-e Bibó»? A tanulmány a szerzővel egyetértő és az őt bíráló passzusaiiban is inkább arra koncentrálnak, ami műveiből racionálisan megragadható”. (92–93.)

Závada Pál fontos regénye, A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA, emlékezetesen, a múlt századi magyar eszmetörténet összetett, poétikailag ravaszul megformált – egyszerre több szálát, idősíkot és nemzedéktörténetet mozgató –, ugyanakkor történeti hitelességre is számot tartó képét nyújtja. Noha gazdag irodalmi-kritikai visszhanggal büszkélkedhet, recepciója elsősorban ravasz poétikájára reflektált: történeti hitelességének problémája mindaddig nem kapott önálló hangsúlyt benne. Nemigen került szóba például, milyen viszonyban van a történeti népi mozgalommal regénybeli – tudvalóvén Erdei Ferencről mintázott – Dohányos László körének tevékenysége. Balog most filológiai elemzésnek veti alá a kérdés egyik vonatkozását. Hosszan idézi a regény egyik monológját – ebben a koalíciós évek Dohányosa vitatkozik fiatal parasztpárti kollégájával a népi írók antiszemita nézeteiért viselt felelősségről –, a monológ gondolatait pedig összeveti Bibó megfelelő szövegeivel. Az összevetés meggyőzően bizonyítja, hogy a monológ valóban ismert Bibó-textusok érvelését foglalja össze: többek között a ZSIDÓKÉRDÉS-ta-

nulmány, a BORBÁNDI-LEVÉL vagy a HUSZÁR-INTERJÚ okfejtései fedezhetők föl benne. Az író, fejtegeti a monográfus, „[t]ulajdonképpen azt mutatja be, hogyan olvassák Bibót egy bizonyos szubkultúrában, textusai milyen értelmet nyernek el egy adott kontextusban. Ezáltal pedig a mai közbeszéd részévé teszi Bibó akkori, közbeszédbeli recepciójának 2004-es befogadását”. (138.)

Alakok? A monográfia gondolatmeneteiben megformálódó portrék közül villantsunk föl ismét csupán hármat: Konrád György, Huszár Tibor és Elek István arcélét. Az egykori ellenzéki író, a reformkommunista ideológus/szociológus akadémikus és a konzervatív közíró: különböző súlyú és jelentőségű szereplők ugyan, egyaránt elfogulatlan és kiegyensúlyozott ábrázolás tárgyai lesznek azonban.

Konrád György kétségkívül mellékszereplő: BIBÓ-EMLEKKÖNYV-beli naplójegyzeteivel és ahhoz kapcsolódó írásaival tűnik elő csupán. Mind A HARMADIK REFORMKOR ELÉ című naplójegyzeteivel, mind ahhoz kapcsolódó írásaival egy nagy hatású mítosz megteremtőjének mutatkozik: a civil társadalom mitikus gondolatának afféle prófétajaként lép elének. A mítosz háttérben egyrészt a politikai status quo megkérdőjelezhetetlensége, másrészt a radikális intézményelenség áll. A kommunista politikai rend változatlansága, egyfelől, itt szigorú geopolitikai realitás: a rend közeles meghaladásának reménye hiú ábránd csupán. A szabadság azonban, másfelől, nem kapcsolódik a politikai intézményekhez – a politika éppenséggel a piszkos hatalmi trükkök világa –, hanem egyenesen ellenszegül nekik: forrása csak és kizárólag az alulról jövő önszerveződés lehet. A megfogalmazódó elképzelés ugyan nyilvánvalóan nem teljesen jogtalanul támaszkodik Bibóra, ugyanakkor kétségkívül ellent is mond alapvető bibói tételeknek. Valóban a rendszer radikális bírálatát lehet megfogalmazni a segítségével, a szabadságintézmények bibói fölfogásához viszont nem kapcsolható hozzá. A monográfus következtetése szerint „Konrád bibóizmusa is a kelet-európai kortárs disszidencia kontextusába ágyazódik, a »szabadság kis körei« ugyanakkor nála jóval informálisabb”, mint közvetlen eszmetársainál, az EMLÉKKÖNYV többi ellenzéki szerzőjénél, és úgymond „inkább egy alternatív szubkultúra életformájába illeszkednek”. (97–98.)

Huszár Tibor vitathatatlanul a főszereplők egyike: a névmutató tanúsága szerint egyene-

sen a monográfia leggyakrabban idézett szereplője. Nyilvánvalóan teljes joggal: a Bibó-recepció meghatározó alakjáról van szó, aki interjúkészítőként is, szövegkiadóként – az előbb háromkötetes, majd a politikai átmenet után négykötetessé bővülő VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK szerkesztőjeként – is, jelentős Bibó-értelmezések megalkotójaként is megkerülhetetlen munkát végez. Saját szerepfelfogása szerint a szigorú tudomány embere: Bibóra a két háború közti társadalom- és eszmetörténetre irányuló kutatásai során talál rá, a Bibó-kiadáshoz készített utószava önálló kismonográfiának is beillik, Bibó-értelmezései során figyelemre méltó tudományos apparátust mozgósít. Ténylegesen játszott szerepe viszont, mint Balog sokrétűen dokumentálja, egyértelműen az ideológusé: Bibó-olvasata határozott ideológiai kihívásokat fölismerve és ideológiai kihívásokra választ fogalmazva születik meg. Így, mint sajátképpen ideológus lesz úgymond a „szelektív és redukált recepció” legfontosabb aktora: a politikai átmenet előtt a reformer, de rendszerkonform Bibó képének megalkotója, az antikádárista és ’56-os Bibó elkötelezett ostromozója, munkásságának egésze során pedig a moralista Bibó határozott kritikusa. A monográfus ítélete szerint „[m]íg korábban a kádári hatalommal szembezálló Bibót a reakcióval lepaktálással, hazaárulással stb. vádolták, itt [Huszárnál – P. L.] a »naivitás«, vagyis a morális alapállásból történő politikacsínálás válik a morális elitélés tárgyává”. (124.)

Elek István ismét kisebb súlyú szerepet játszik: csupán a zsidókérdést vitató publicisztikáival kerül a recepció terébe. A jeles közszereplő – az MDF egykori „nemzeti liberálisa”, a Fideszelnök valahai tanácsadója, az ökológiailag is érzékeny konzervativizmus mai közírója – egy, sajnálatosan csak virtuálisan létező politikai-eszmei irányzat ideológusa: a mérsékelt liberálkonzervatív jobboldalosság elkötelezettje. Balog beállításában ő a kortársi nyilvánosság egyik legkövetkezősebb és leghűségesebb bibóistája. Következetes és hűséges bibóizmusának alapját pedig, figyelemre méltó módon, Bibónak a zsidókérdésről kifejtett nézetei szolgáltatják. A zsidókérdésről folytatott mai vitáiban, egyfelől, többször joggal hivatkozik Bibóra, általában megfelelően interpretálva a vonatkozó bibói nézeteket. Vitái hevében viszont, másfelől, nem egyszer eltér Bibónak nemcsak szellemétől, hanem kifejezett érvelésétől is. Az antiszemitékat

és az „előírásos filoszemitékat” párhuzamba állítva egymással, például, saját érvelése során a ZSIDÓKÉRDÉS-tanulmány argumentációs rendszerének jelentős rétegeiről megfélekedezni látszik. Ráadásul, ahogy a monográfus fogalmaz, a „szelidséget, toleranciát és az elfogulatlanságot” éppen nem a Bibóra jellemző „szelidséggel és toleranciával” hirdeti: kifejezetten a Bibótól mélyen idegen „haraggal” követeli. (140.)

(*Új recepció felé*) Befejezésül térjünk vissza egy pillanatra még egyszer a BEVEZETÉS-hez. Ez a körülményeket föl idézve sorra vesz néhány diszkrepanciát, amelyek a ’89 utáni ideológiai Bibó-befogadást számottevően megnehezítene látszanak. Ilyen diszkrepanciának nevezi például, hogy a magyar átmenet történeti körülményei ellehetetlenítik a „hőskultusz” – Bibó esetében egyébként kézenfekvő – forgatókönyvét; hogy a gazdasági rendszerváltás folyamatai kifejezetten ellentmondanak a – harmadikutas, demokratikus szocialista – bibói ideológiának, megint csak akadályozva egy következetes Bibó-kultusz kialakulását; hogy elválik egymástól a „forradalmár” és a „békítő” Bibó korábban egységesnek látszó imázsa. A diszkrepanciák leg súlyosabbja azonban a legelsőként említett ellentmondás, amelyet az érvelés a következőképp fogalmaz meg. Az alaphelyzet eszerint az, hogy „egy kompetitív gazdaság és politika, egy teljes spektrumú pluralizmus kontextusában kell a magunk számára lefordítani egy olyan szerző üzeneteit, aki a korlátozott pluralizmus teoretikusa volt”. Bibó ugyanis, úgymond, „az egyik totális rendszert követő s egy másikat elkerülő predemokratikus-prodemokratikus (tehát: kényszerűségből még nem igazán demokratikus!) átmenet specialistája volt. Egy tranzitológus, egy politikai krizeológus műveit kell” tehát „adaptálnunk egy befejezett rendszerváltás körülményei között”. (11.) Mindösszesen: az „átmenet” ideológusa a „befejezett rendszerváltás” után szól hozzánk ilyenformán.

Balog Iván monográfiája a mögöttünk hagyott mintegy fél évtizedben keletkezett, és tavaly tavasszal jelent meg. A tavaly tavasz óta bekövetkezett, ismeretes politikai átalakulássorozat fejleményei, mit mondjunk, határozottan oldani látszanak a Bibó-recepció illetően akadályait. A „befejezett rendszerváltás”, íme, tovatűnt: a magyar politikai intézményrendszer ismét elkanyarodni látszik a liberális demokráciától, a „kompetitív gazdaság és politika” meg a „teljes spekt-

rumú pluralizmus” körülményei pedig éppen föloldódni készülnek a kiépülő „centrális politikai erőterben”. A „*tranzitológus*” és „*politikai krizeológus*” gondolatai megint újra nem várt – és nem kívánt – aktualitást nyerhetnek.

A BIBÓ ISTVÁN RECEPCIÓJA ilyenformán nem csupán a '89-es hazai átmenet – a csúnyácska, sokunk szívének mégis oly kedvesnek megmaradó magyar félforradalom – történetének elégiáját meséli el. Legalább annyira jövődőlés-ként is olvasható: politikai gondolkodástörténetünk klasszikusának a jövőben is lesz érdemi mondanivalója a számunkra.

Perecz László

TEOLÓGIAI POLITIKA

Tóth-Matolcsi László: Műhely a lehetetlenséghez. Kapcsolódási pontok Bibó István és Ravasz László életművében
Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, h. n. 2005. 271 oldal + 3 fényképpoldal, 2700 Ft

Jó, lehet, hogy a Carl Schmitt kötetére utaló cím¹ gyöngé szójáték, és a politikát megszelídíteni kívánó Bibó István, illetve a politikában moralizálni megkísérlő Ravasz László kapcsán a decizionizmus bajnokát emlegetni talán botrányos. Majd meglátjuk! Figyelemfelkeltőnek azonban bizvást jó lesz. De miért is egy hat évvel ezelőtti műre kell fölhívni a figyelmet? Az egyik ok kétségen kívül a Bibó-centenárium. Egy kerek évforduló számvetés, és egy olyan politikai gondolkodó esetében, akivel kapcsolatban rögzült nyelvi fordulattá vált a *Bibó-felejtés*, érdekes lehet számba venni az elmúlt idők termését. Ennél az „azért kell vele foglalkozni, mert még nem foglalkozott vele senki” érvnél azonban van komolyabb és személyesebb is. Sokunknak volt megrázó olvasmányélménye Bibó István ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON 1944 UTÁN című tanulmánya. Az is köztudottnak mondható, hogy Bibó István Ravasz László református püspök veje volt. Meglepődtem azonban, amikor hajdanán, régi folyóiratok böngészése során, a két világháború között Kolozsváron megjelent *Hitel* című lapban rátaláltam Ravasz

László A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON című tanulmányára.² Meglepődtem, mert Bibó nem utalt arra, hogy írásának ilyen nyilvánvaló előzményei lettek volna. Ha több élettapasztalatom van, nem lepődöm meg, ugyanis rögtön eszembe jut, hogy a Bibó-cikk megjelenése idején a püspök-após cikkét megemlíteni feljelenésnek számított volna. Megmaradt és motoszkált a fejemben a két cikk párhuzama (bár a két írás címe közötti, a határozott névelő használatát illető különbség sokáig nem jutott el a tudatomig), és ehhez képest a két jeles személyiségnek a zsidókérdéshez való viszonyával is részletesen foglalkozó, most ismertető művet – a terjesztés nélküli magyar tudományos könyvkiadás nagyobb dicséretére – megjelenése idején nem vettem észre.

Mielőtt még az ismertetés részleteibe mennék, tisztáznom kell olvasási szempontjaimat. Bár Tóth-Matolcsi László műve az Argumentumnál, tehát egy tudományos kiadónál jelent meg, nem kifejezetten tudományos műként kívánom mérlegre tenni, nem kutatom árgus szemekkel esetleges tévedéseit. Ha ez volna a szándékom, akkor nem is ebben a folyóiratban kellene közreadnom véleményemet. Szempontom inkább a közélet iránt érdeklődő, aki – egyébként az ismertető mű szerzőjéhez hasonlóan – szeret a múlton keresztül kapaszkodókat találni jelenéhez. Természetesen a könyv, melyben Tóth-Matolcsi László 1999 óta folytatott kutatásait összegezte, tudományos igényű munka, valahol a monográfia és a tanulmánygyűjtemény között. Szerzője a könyvvel azonos című bölcsészdoktori disszertációját 2009-ben védte meg. Körülbelül két fejezet rövid összefoglalása egy előadás írásos változataként a könyv megjelenésével közel egyidejűleg megjelent a *Beszélő* című folyóiratban.³ Tudományos igényű, azaz tudományos nyelvezetű, szóhasználatában néha még tudálékos is (nem kellően tisztázott például a *neokantiánus* vagy a *liberális/szabadelvű teológia* terminus használata).⁴ Tudományos igényű, de nem teljesen egyenletes színvonalú. Van a műnek olyan része (SZELLEMI-ÉLETRAJZI PORTRÉK), amelyben a szerző zavaróan keveset hivatkozik forrásaira, és forrásanyagával szemben sem elég kritikus. Vannak a műben – nem is titkolt – aránytalanságok: „*A Bibóval foglalkozó szövegrészek rendre terjedelmesebbek.*” (7.) A különbség részben a KERESZTÉNYSÉGGÉPEK ÉS TEOLÓGIAI ELŐFELETVÉSEK című fejezetnek tudható